

ЭКСТЭРМИНАЦЫЯ¹

Дзейныя асобы:

Дзяўчынка.
Даследчыца.

Месца і час дзеяння:

Месца — Вялікая харальная сінагога ў Гародні.
Час — застывае.

1.

«Кім я стану? Кім я стану ў будучым, *аба*? Больш за ўсё я баюся, што стану нікім. Але ж ці трэба рабіць хоць штосьці, каб стаць нікім? Я проста буду нікім. Хоць быць — гэта ўжо штосьці. Я проста буду. Памятаю, *аба*, як ты сказаў гэта. Што я проста буду. Але ж ці можна проста быць? Як гэта — проста быць? Быць проста?

Будзь я сынам, магла б стаць кім заўгодна. Але я нарадзілася дачкой. Нарадзілася дачкой, а значыцца, стану нікім. Але што будзе са мной, калі стану нікім? Няўжо ў маім жыцці больш нічога не адбудзецца? Што мне тады застанеца?

Я баюся, што калі стану нікім, то больш нічога не здолею зрабіць. Баюся, што больш не буду здольная рабіць хоць штосьці. Як быццам бы я перастала бачыць. Што тады са мной станеца?

Калі-небудзь я зусім перастану бачыць. Што мне тады застанеца? Што мне застанеца, *аба*?»

2.

Мардэхай Яфэ прызнаваў перасяленне душ і малітву да дзесяці *сфірот*. Ён нарадзіўся ў Празе ў 1533 годзе і, пералічваючы сваіх продкаў па мужчынскай лініі, даходзіў да цара Давіда. Мардэхай Яфэ вывучаў *Талмуд* і *кабалу*, ведаў філасофію, астраномію, матэматыку і напісаў мноства вучоных прац. Я б хацела быць як Мардэхай Яфэ.

Ён прыехаў сюды ў 1572 годзе, каб пасля дзесяці гадоў выгнання з Прагі стаць галоўным рабінам чужога горада. Праз тры гады ён запрасіў італьянскага архітэктара Санці Гучы, каб той пабудаваў тут першую каменную сінагогу — самую вялікую ў Гародні. У новай сінагозе выконвалі рэлігійныя гімны — *піюцім*. Бо Мардэхай Яфэ напісаў не толькі мноства вучоных прац, але і мноства *піюцім*. Таму сінагога завецца харальнай — тут быў хор, спявалі толькі мужчыны. Не ўпэўнена, ці спяваў сам Мардэхай Яфэ, але я хацела б напісаць гісторыю пра яго. Бо ў Мардэхай Яфэ было дзіўнае жыццё, і пятнаццаць гадоў з гэтага жыцця ён правёў у Гародні. Я б хацела ведаць, якія таямніцы ён тут пакінуў. Запятнаццаць гадоў можна не толькі напісаць мноства *піюцім*, але і пакінуць мноства таямніц. Якраз адпавядае духу Мардэхай Яфэ з яго схільнасцю да містыцызму. Але гэтыя сцены не памятаюць Мардэхай Яфэ.

Праз трыццаць гадоў пасля таго, як Мардэхай Яфэ правёў свой апошні год у Гародні і выправіўся ў Люблін, яго сінагога згарэла. Гэта быў першы пажар. Пажар 1617 года, які знішчыў першую каменную сінагогу Гародні.

Другая сінагога была разбурана другім пажарам — у 1885 годзе, а потым трэцім — у 1899-м. Ад другой сінагогі засталася толькі вялікая малітоўная зала.

У 1902 годзе над ёй пачалі ўзводзіць новы будынак, і да 1905-га ў Гародні з'явілася трэцяя харальная сінагога.

¹ Аўтапераклад. Рэдакцыя паводле публікацыі ў часопісе «Маладосць» (№4, 2024).

То ў Вялікай харальнай сінагогі, якая стаіць тут сёння, свая гісторыя. Але яна такая забытаная, і зусім незразумела, што з гэтага праўда. І яна не мае ніякага дачынення да Мардэхая Яфэ.

Ці здараліся тут новыя пажары, я пакуль не ведаю, пра гэта дакладна нідзе не напісана. Проста паўтараю пра сябе гэтыя даты, каб не адключыцца. Хоць зрэшты адключыцца было б няблага.

Я не сплю ўжо два тыдні. Але еду сюды, каб дазнацца праўду пра Вялікую харальную сінагогу.

Хоць я, канешне ж, хлушу. Насамрэч еду сюды, бо мяне папрасілі і я хачу дапамагчы.

Зноў хлушу. Насамрэч еду сюды, каб не пісаць дысертацыю.

Але гэта проста адгаворка. Насамрэч еду сюды, каб збегчы.

Гэтых «насамрэч» можа быць не менш за сотню, пакуль я дабяруся нарэшце да Вялікай харальнай сінагогі. І да праўды. Еду сюды, каб забыцца.

Гэта так смешна. Я так хачу дазнацца чужую праўду, каб забыцца на сваю. Хоць што ўвогуле такое гэтая «праўда»? Сапраўднасць чутак пра сінагогу? Аўтэнтычнасць рэстаўраванага інтэр'ера? Тактыльная даступнасць фактаў мінулага? Мне патрэбная жывая гісторыя. Не, мне патрэбна нешта большае. Я чакаю шчыроты. Здаецца, я цалкам гатовая пабачыць знак, улічваючы маё становішча. Зноў смешна. «Пабачыць знак». У любым выпадку пакуль адключацца нельга.

Напэўна, было б правільна спачатку пашпацыраваць вакол, зайсці на яўрэйскія могілкі, абысці сінагогу і пастаяць на яе заднім двары, пабачыць яе з выварату. Але баюся, што ўсё-такі магу раптоўна адключыцца недзе па дарозе, нават не разглядаю як след фасад, пра які паспела прачытаць, пакуль ехала сюды. Проста адзначаю пра сябе: пясочны і белы.

Пернікавая сінагога. Спадзяюся, мяне ніхто не чуе. Галоўнае — не думаць надта гучна. Ёсць у мяне такая дурная звычка: я думаю, што ўсяго толькі думаю, а насамрэч прамаўляю ўслых. Хоць, з іншага боку, яна сапраўды падобная на пернік. І ў гэтым няма нічога дрэннага. Іду ўнутр праз сувенірную лаўку. Ніякіх сувеніраў у лаўцы няма, ды і мне няма каму іх набываць, то я стараюся ўважліва глядзець пад ногі, каб не зачапіцца за якую-небудзь з дошак. Выходжу ў малітоўную залу.

Сцены такія белыя, што падаюцца стэрыльнымі. Сёння сонечна. Дакладней, я ведаю, што за вокнамі сонца. Я так хацела, каб сёння, калі прыеду сюды, абавязкова было сонца. Яно ёсць, але тут знутры я не адчуваю ні яго святла, ні цеплыні. Вакол мяне толькі стэрыльная бель. Хоць я ўжо які раз хлушу. Бель тут разьбяная. Намагаюся разгледзець узор, але надта блага бачу, каб разгледзець хоць штосьці. Бо я губляю зрок. Але пакуль стараюся не думаць пра гэта. Пакуль бачу сёе-тое, а значыцца, усё не так блага. У цэнтры *біма*, а далей наперад — паглыбленне для *арон-га-койдэш*, і над ім надпіс на сцяне.

Мне казалі, што тут усюды можна знайсці выяву граната. Гранат — бо ўнутры ў яго 613 зярнятак. Столькі ж, колькі заповедзяў у *Торы*. 248 з іх абавязваюць да выканання пэўных дзеянняў, а яшчэ 365 — забараняюць. Калі ўзяць каляндарны год, то атрымліваецца па адной забароне на дзень, толькі насамрэч усе забароны трэба памятаць штодзённа. Атрымліваецца цыкл унутры цыкла, які круціцца вакол забароны. Напэўна, запомніць столькі заповедзяў можа толькі па-сапраўднаму праведны чалавек. Я і дзесяць прыгадваю з цяжкасцю. Дзе ж гэты гранат? Мабыць, ён уплецены ва ўзоры ляпніны? Альбо ён вось там, у разетках над вокнамі? Напэўна, гэта і ёсць той самы гранат. Я хутчэй здагадваюся, чым бачу сама, і з-за гэтага кепска запамінаю. Хоць гэта не страшна, бо потым я ўсё здолею добра разгледзець на фатаграфіях. Зараз бачу толькі белыя сцены, высокія скляпенні і вялікія вузкія вокны. А сонечнае святло не бачу зусім. Як гэта магчыма, калі белы тут такой гранічнай яркасці?

Сонечнае святло дзіўным чынам застаецца дзесьці па-за вокнамі. Сюды яно быццам бы не пранікае, ахінаючы сцены са знешняга боку, а далей чамусьці не ідзе, хоць тут многа вокнаў. На ніжнім паверсе вокны з тонкімі чорнымі рамамі, замест шыбаў белыя

затынкаваныя прастакутнікі. Калі я гляджу на іх, мне падаецца, што я сапраўды слепну. Хоць каб слепла, то бачыла б чорны, а не белы. А пакуль гэтыя прастакутнікі такія белыя, але скрозь іх немагчыма пабачыць святло. Скрозь іх немагчыма пабачыць вуліцу. Я з цяжкасцю прыгадваю, што за гэтымі вокнамі ёсць хоць штосьці. Калі гляджу на іх, мне падаецца, што я не толькі слепну. Мне падаецца, што я нямею. Забываю, як гаварыць. Забываю, як рухацца. Забываю, як дыхаць.

Усё-такі знаходжу сілы ўзняць вочы. Вокны на другім паверсе значна буйнейшыя, і ў іх ёсць шыбы. Я бачу, як за імі ззяе святло, але яно так далёка і цалкам белае. Непранікальныя вокны. Недасягальнае святло. Адчуваю прыкрасць. Адчуваю, як пачынаю злавацца.

Я так чакала гэтага. Думала, што прыеду сюды пасля двух тыдняў без сну і са мной здарыцца што-небудзь важнае, я што-небудзь зразумею, высветлю для сябе, адчую нарэшце. Але вось я тут і зараз нічога не адчуваю. Мабыць, гэта таму, што тут так многа людзей? Хачу застацца тут адна. Заплюшчваю вочы і намагаюся прыслухацца. Да сінагогі. Да сябе. Да сябе ў сінагозе. Я намагаюся заглушыць галасы іншых і расчуць штосьці іншае, але наўрад ці разумею, што менавіта шукаю ў гэтым многагалоссі. Мне хацелася б зараз выдаць які-небудзь манатонны гук. Мне хацелася б расцягваць яго ў гэтай прасторы, каб адчуваць час. Мне хацелася б расцягваць яго ў часе, каб адчуваць гэтую прастору.

Раптам бачу яе. Яна таксама заплюшчвае вочы, кладзе зверху далонь і нараспеў пачынае малітву. Хто гэта? І адкуль я ведаю, што нараспеў і малітву? Не чую яе, толькі бачу і ўсё. Я зусім нічога не чую, зараз вакол мяне цішыня. Цішыня, якая больш падобная на пустэчу. Альбо гэта ўнутры ў мяне пустэча?

Расплюшчваю вочы. Мяне зноў слепіць бель. Яе больш няма. Што гэта было? Зноў галасы і мноства людзей вакол, мне падаецца, я нават убачыла ў кагосьці на руках шчанюка. Такое магчыма ў сінагозе?

Не ведаю, чаго я чакала. Не здарылася шчыроты. Азарэння і прасвятлення не здарылася таксама. Я чакала, што прыеду сюды і адчую штосьці, што будзе мацней за мяне. Штосьці невытлумачальнае. Штосьці, што нельга пабачыць. Так, варта прызнацца хоць сабе: я чакала, што адчую штосьці боскае.

Падслухоўваю чыюсьці размову з экскурсаводам.

«Сінагога — гэта не дом Бога. Гэта *бэйс кнэсэс* — дом сходаў».

Ды і слова «сінагога» з грэцкага значыць тое самае. І я ведала пра гэта. Проста чамусьці забылася. Якое расчараванне. Цяпер прыйдзецца зноў чытаць, шукаць, дадумваць. Бо я мушу напісаць пра гэта месца. Мушу напісаць гісторыю гэтага месца. Але я нават не гісторык. Я цікаўны прафан, пакуль няспраўджаны філосаф. Што я намагаюся тут знайсці? Зноў падслухоўваю.

«Ну вы ж разумееце: дзяўчына — гэта ўжо блага».

Мабыць, гэта і ёсць мой знак? Як цяжка пачынаць, калі першае, з чым ты сутыкаешся,— гэта асуджэнне. Нават калі яно ненаўмыснае, выпадковае, скіраванае кудысьці міма, але чамусьці яно асядае менавіта на тваіх плячах. Засядае менавіта ў тваёй галаве.

Абарочваюся і бачу на супрацьлеглай ад алтара сцяне яшчэ адзін шэраг сляпых вокнаў. Нібы там раней была галерэя, а цяпер яе заклалі. З гэтай галерэі на мяне ніхто не паглядзіць. Ніхто не даведаецца, што я тут. А я нават не ведаю, куды глядзець.

3.

«А вы ўжо былі на нашым балконе? Праўда, ён у нас згарэў».

Як можна пабываць на балконе, які згарэў? Згарэў некалі да моманту, як на ім ужо пабывалі. Гэта ж блытаніна нейкая. Альбо тут недзе часавая пятля? Калі менавіта згарэў? Я слухаю гісторыі, якія мне распавядаюць, і лаўлю сябе на думцы, што не разумею час. Не разумею, у якім часе адбываюцца рэчы, пра якія зараз гавораць. Быццам бы ўсё, пра што тут распавядаюць, адбылося гэтымі днямі, а не калісьці даўно. Мабыць, так і ёсць? Але ж ці магло адбыцца гэтымі днямі столькі ўсяго ў адным месцы? Калі шчыра, я нават не разумею,

колькі часу прайшло з моманту, калі прыехала сюды. Гэта ўсё яшчэ мой першы дзень тут? Альбо я тут ужо даўно? Я выходзіла хоць бы раз? Цягнуся за тэлефонам, каб праверыць гадзіннік і каляндар, але хтосьці зноўку пачынае гаварыць са мной. Каб мне давялося нарэшце паспаць, было б вельмі добра. Гэта яўна было б на карысць не толькі мне, але і маёй працы тут. Але спаць яшчэ нельга. А калі будзе можна, я ўсё роўна не здолею заснуць.

«Праўда, ён у нас згарэў».

Згарэў учора альбо ў мінулым стагоддзі? Ды што, нарэшце, такое гэты ваш балкон? Для чаго ён быў патрэбны, калі пра яго гавораць з такім шкадаваннем і сцішаючы голас?

«Згарэў у нас».

Што гэта значыць? У нас у сінагозе альбо ў нас падчас апошняй рэстаўрацыі? Не мог жа ён згарэць падчас тых трох пажараў, бо гэты будынак быў узведзены пазней, гэта я ведаю дакладна. Значыцца, былі яшчэ пажары? Дык чаму ж пра іх нідзе не напісана? У каго мне спытаць? Хто можа ведаць і памятаць пра гэта?

Здаецца, я не здолею ўзняцца на балкон, страшна круціцца ў галаве, але гэта нічога, гэта ад таблетак. То мне лепш пабыць тут, пакуль сходзіць хтосьці яшчэ. Я застаюся ў малітоўнай зале і саджуся на адно з мяккіх крэслаў з яркай чырвонай падушкай. Сяджу на чырвонай падушцы і намагаюся ўявіць балкон, які згарэў. Уяўляю не балкон, а чырвоны колер. Усе, хто вяртаецца з балкона, паказваюць на фота не балкон, а паўразбуранае гарышча з кроквамі. Але я ж памятаю, што гутарка вялася пра балкон, а не пра гарышча. Няўжо я няправільна запамніла?

«Там многа памяшканняў у аварыйным стане, таму не ўсюды пушчаюць». — «Дык як жа патрапіць на балкон?» — «А ён у нас згарэў».

Зноў чытаю. Калі сінагогу будавалі наноў пасля трэцяга пажару ў 1902 годзе, па праекце Іліі Фрумкіна, з абодвух бакоў ад галоўнага фасада з’явіліся дзве квадратныя вежы. Паміж імі над першым паверхам праходзіла галерэя, да якой вёў асобны ўваход. У гэтай галерэі знаходзілася жаночая частка сінагогі. Тут маліліся жанчыны. Усё ў прошлым часе. Гэта менавіта тая галерэя, якую я бачыла. Дакладней, галерэя, якую не магла пабачыць з-за сляпых вокнаў. Цяпер ёй не карыстаюцца, цяпер жаночую палову адгароджваюць у малітоўнай зале з дапамогай *мехіцот*. Здаецца, я нават бачыла гэтыя самыя *мехіцот* з невялічкімі рэзамі ў бакавым памяшканні, дзе зараз захоўваецца скрутак *Торы*. Як мне казалі, гэты скрутак — адзінае, што захавалася пасля пажару. Гісторыя гэтага месца замыкаецца на пажары.

«Вачыма глядзець можна, рукамі мацаць нельга».

Жанчыны моляцца там жа, дзе і мужчыны, хоць яны ўсё роўна адасобленыя спецыяльнымі загародкамі. А што цяпер з галерэяй — незразумела. Быццам бы ёсць і няма адначасова. Мабыць, галерэя — гэта той самы балкон, які згарэў? Намагаюся знайсці пра гэта хоць штосьці, але зноў не знаходжу нічога канкрэтнага.

«Пасля вайны ад яе нічога не засталася».

Але ж засталіся вокны. А што за імі? Зноў пустэча — знешняя, размешчаная дзесьці звонку. Пустэча, што ахутвае сінагогу. І зноў блытаніна з часам. Што значыць «не засталася пасля вайны»? Як можа нічога не застацца ўжо пасля? А што ўвогуле было тут пасля вайны? Прасцей спытаць, чаго тут не было.

1946 год — інтэрнат школы фабрычна-заводскага навучання No 44 і спартыўная зала.

1951 год — жылая частка Гарадзенскага кааператыўнага тэхнікума і склад абласнога спажывецкага саюза.

1952 год — школа кінамеханікаў.

1957 год — вучэбныя сталажныя і слясарныя майстэрні, а таксама такарнае аддзяленне педагагічнага інстытута; вінны склад арцелі «Чырвоны харчавік»; кніжны склад; аптэчны склад з медыкаментамі.

Яшчэ адзін спіс, які можна паўтараць, каб не адключыцца.

«Мы вам пакажам мастацкія майстэрні». — «Тут дзесьці непадалёк?» — «Ды не, яны ж былі найпрост тут».

У мастацкія майстэрні будынак сінагогі ператварыўся ў 60-я. Мусіць, ім было вельмі зручна працаваць тут. Праўда, кажуць, што ніхто з мастакоў не ведаў, што гэта за будынак. Бо пасля вайны ў Гародні не засталася нікога, хто мог бы ведаць. А калі хтосьці заставаўся, то пра гэта нельга было помніць. Можна стала толькі напрыканцы 80-х. Праўда, дагэтуль, як высветлілася, на месцы жаночай галерэі мастакам з'яўляўся прывід «жыдовачкі». Відаць, гэта ўсё, што засталася ад галерэі.

Якое дзіўнае слова — «жыдовачка». Кажуць, што гэта зусім не крыўдна, а нават ласкава. Амаль па-бацькоўску. Жыдовачка. Цікава, як яны разумелі, што гэта менавіта жыдовачка, а не проста прывід дзяўчынкі? Адкуль узялася гэтая дзіўная мянушка? Чаму яны называлі яе жыдовачкай? Некалі даўно хтосьці так называў маю цёцю і ейную сястру.

«Зноў прывёз сваіх жыдовачак».

Быццам бы гэта была іхняя прабабка, яна казалася так, калі ейны ўнук прыязджаў разам з дочкамі на лета. Я памятаю, як мне распавядалі.

Жыдовачка. І больш нічога. Без імя, без узросту, лунае недзе па-за часам. Яна проста з'яўлялася на месцы галерэі, дзе калісьці маліліся жанчыны. Дзе калісьці малілася яна. Цікава, як яна выглядала? Зусім маленькая і празрыстая? Разгубленая, напалоханая, самотная? Якая яна была? Хто ейныя бацькі? Дзе і як жыла? Чаму з'яўлялася тут? Мабыць, яна з'яўлялася, бо хацела штосьці сказаць? Мусіць жа быць нейкая прычына, з якой яна прыходзіла. Што хацела сказаць? Бо калі з'яўлялася на галерэі, гэта значыць, што калісьці яна тут не толькі малілася. Калісьці яна тут памерла.

Я згадваю, як яна заплюшчвае вочы і спявае ў малітоўнай зале сінагогі. Няўжо я таксама бачыла прывід жыдовачкі? Што яна хацела сказаць мне?

Толькі не ў адным з пажараў. Прашу.

4.

Так дзіўна. Я запамніла гэты надпіс белым. А зараз гляджу фатаграфіі і разумею, што ён чорны. Гэта ж так проста — тонкі чорны надпіс над *арон-га-койдэш*, на белай сцяне адразу насупраць увахода. Яго ж менавіта таму і запамінаеш. Гэта першае, што бачыш скрозь *біму*. Але я памятаю толькі белы колер. Быццам бы чорны начыстую сцёрты з маіх успамінаў. Хтосьці перафарбаваў у мяне ў галаве гэты надпіс у белы.

«Ведаеце, што тут напісана?» — «Не. І што ж?» — «Калі заплюшчваеш вочы, то можна пабачыць вочы Бога». — «Гэта штосьці пра "*Шма, Ізраэль*"?» — «Слухай, Ізраіль? Пры чым тут гэта?» — «Дык калі чытаюць, прыкрываюць вочы далонню. Інакш можна аслепнуць». — «Не-не. Гэта ніяк не звязана».

Пабачыць вочы Бога. Я нават не ведаю, ці можна прыдумаць штосьці болей жахлівае. Хоць «жахлівае» — гэта не самае трапнае слова. Напэўна, гэта мае быць чымсьці абсалютна цудоўным. Але калі думаю пра гэта, то адчуваю жах, бо так і належыць — прамаўляць шэптам, у страху і трапятанні. Вось якую малітву яна чытае — гэта «*Шма*».

Цяпер мне страшна заплюшчваць вочы, бо я і так магу аслепнуць. Цяпер баюся пабачыць, як ззяе сляпучае святло. Я не хачу бачыць вочы Бога. Такой шчыроты дакладна не хачу. Але калі заплюшчваю вочы, зноў бачу яе, тую самую дзяўчынку. Калі заплюшчваю вочы, бачу, як заплюшчвае вочы яна. Я б хацела ведаць, што яна бачыць, калі прыкрывае павекі правай рукой. Яна нічога не баіцца і працягвае чытаць «*Шма*». Я б хацела пачуць ейны голас. Але па-ранейшаму не чую.

Зноў гляджу на надпіс. Усё-такі гэта дзіўна, што ён чорны. Я пераскокваю з радка на радок і разумею, што мне зусім невядома, што менавіта значыць кожнае з гэтых слоў. Не ведаю, у якой паслядоўнасці яны састаўленыя. Нават не ведаю, якія гукі стаяць за кожнай з гэтых літар, бо не ведаю іўрыт. Бадай, мне варта пачаць вывучаць іўрыт, мабыць, так я нарэшце здолею зразумець гэта месца? Бо чым больш чытаю пра яго, тым яно далей ад мяне. Зніклая сінагога. Я так хачу ўхапіць ейную сутнасць, але ў мяне ніяк не атрымліваецца. Ведаю ейную гісторыю, але ніяк не зразумею, пра што ейная праўда. Ейная праўда — гэта таямніца, якая мне не даступная. Зусім як сонечнае святло, што застаецца за вокнамі.

Падаецца, вось жа яно, але дасягнуць яго нельга. Мабыць, калі-небудзь гэтая дзяўчынка адкрые мне гэтую таямніцу? Мабыць, калі-небудзь яна навучыць мяне, як ухапіць гэтае святло? Я зайздросчу мастакам, у якіх раней тут былі майстэрні. Бо яны мусяць ведаць, як ухапіць святло. Напэўна, мне варта было б стаць мастаком дзеля гэтага. Але ўжо занадта позна. Я ніколі не стану мастаком. Бо і так страчваю зрок. Я слепну. І белы колер малітоўнай залы тут ні пры чым.

Не, усё-такі не можа быць, каб гэтая фраза і «Шма» ніяк не былі звязаныя. Крыніцу з самой гэтай фразай я нідзе знайсці не магу. Выпадкова натыкаюся на чыйсьці рэпартаж пра сінагогу:

«Надпіс на іўрыще: “Ды не будзе ў цябе іншых багоў перад абліччам Маім”».

Канец першай заповедзі? Гэта, канешне ж, лагічна. Але чаму не ўся заповедзь? І як жа тады вочы Бога? Гэта ж наўрад ці нюансы перакладу. Як добра было б ведаць іўрыт.

Думаю пра вочы Бога і пра іншых багоў. Няўжо столькі слоў можа змясціцца ў гэтыя тры радкі? Канешне, я зусім непісьменная ў гэтым пытанні, але падаецца, тут усяго чатыры словы. І ёсць жа нейкі сэнс у тым, што слова ў цэнтры напісана ў два разы буйней, чым словы зверху і знізу. Зараз бы вельмі дапамагло, каб мне з’явіўся Мардэхай Яфэ і падказаў, што тут напісана. Але я бачу толькі дзяўчынку.

«Гэта з *Талмуда*. Псалом 16, першая частка верша 8. А ў цэнтры — невымоўнае імя Бога».

Ну канешне, тэтраграматон. Можна было здагадацца. А я намагалася падабраць літары з *алефбет* і ўсё-такі зразумець, як гэта вымаўляецца. У нейкі момант мне падалося, што я зноў нямею. Тэтраграматон нельга прамаўляць услых. Як добра мець знаёмых, якія маюць знаёмых талмудыстаў.

Заўжды я бачыў Госпада перад сабой...

У хрысціян гэта псалом 15. А вось у псалме 16 у хрысціянскай традыцыі ёсць зварот да Бога — захаваць таму, хто моліцца, зрэнку вока. Адкуль жа ўзяліся тады вочы Бога?

Сёння я ў першы раз радуюся, што не магу спаць. Мне няма чаго заплюшчваць вочы.

5.

Я ўвесь час думаю пра тое, як паказаць час. Што такое наогул — час? Час — рух у прасторы. Нават калі заставацца на месцы, ён усё роўна ідзе. Ідзе і ідзе. Хочацца сказаць: наперад. Толькі час наперад не рухаецца, ён проста пранізвае нас наскрозь. І вось праходзіць дзесяць гадоў, мы знянацку бачым сябе ў люстэрку і заўважаем, што ўжо змяніліся. Колькі часу праходзіць паміж гэтым «ужо» і момантам, калі мы гэта заўважаем?

Але як паказаць рух часу ў прасторы? На графіках ён звычайна рухаецца кудысьці ўверх. Гэтак жа, як узводзіцца будынак: чым больш часу праходзіць, тым вышэй робяцца сцены. Але ў нейкі момант нешта адбываецца — і фундамент раптам пачынае прасядаць. Будынак урастае ў зямлю, але час назад не вяртаецца. Ён проста працягвае свой рух, які мы адчуць не можам. Мы толькі з дапамогай святла можам заўважыць, колькі прайшло часу. Колькі часу ўжо прайшло. Напраўду, колькі?

Я вяртаюся сюды зноў і зноў, фізічна і ў думках, хоць насамрэч хацела б аказацца ў іншым месцы. Хацела б вярнуцца ў мінулае. Але мне не патрэбна чужое мінулае. Хачу вярнуцца ў сваё. Усяго толькі крыху назад. Я б хацела вярнуцца назад на два тыдні, але гэта немагчыма. Мне застаецца толькі спадзявацца, што я нарэшце засну. Мабыць, хоць бы так здолею вярнуцца? Насамрэч мне было б дастаткова проста ўбачыць. Адзін апошні раз. Большага і не трэба. Я зноў п’ю таблеткі, але яны не дапамагаюць.

Зноў не магу спаць, вяртаюся да сінагогі. Перачытваю ўсё, што знайшла. А што я, па сутнасці, маю? Мноства здымкаў, на якіх ёсць усё, акрамя жаночай галерэі? Пара артыкулаў, дзе сабраныя адкрытыя дадзеныя? Яшчэ ёсць паштоўкі. Чатыры. Усе чатыры з панарамай Гародні. На кожнай выява сінагогі. На тых, якія датуюцца пачаткам ХХ стагоддзя, з адным і тым жа ракурсам, сінагогу бачна лепш за ўсё. На каляровай надпіс па-руску і па-польску: «Гродна — Сінагога». На чорна-белай толькі па-руску: «Гродна. Галоўная Яўрэйская

Сінагога». Быццам бы сінагога можа быць не толькі яўрэйская. Хоць гэтая чыёй толькі не была. Дзве іншыя паштоўкі польскія, 30-х гадоў. На абедзвюх маштаб драбнейшы, на адной сінагога ссунутая ў правы бок, а на другой — уніз. Подпіс на першай: «Гродна. Від з горада на прадмесце і Нёман». На другой: «Гродна. Від з касцёла гарнізоннага на бажніцу XVI стагоддзя, перабудаваную ў 1901 годзе, і на Каложу з храмам XI–XII стагоддзяў». Відаць, нейкім дзіўным чынам сінагога ператварылася тут у бажніцу. А каб разглядзець Каложу, спатрэбілася б павелічальнае шкло. Часам такія подпісы красамоўнейшыя за любы даследчы артыкул. Зрэшты, каб я не ведала, як выглядае Вялікая харальная сінагога, то ніколі б не здагадалася, што з гэтага — яна. Бо канона, па якім тут будавалі сінагогі, не было. Вялікі прыгожы будынак, стыль — рускі мадэрн. Калі не ведаць і не ўглядацца, то можна вырашыць, што тут магло быць што заўгодна. Зрэшты, так і было. І часцей за ўсё — разбурэнне. Я даведалася, што пажары разбуралі не толькі сінагогу. Адночы разам з сінагогай згарэў дом для сірот, які стаяў непадалёк ад гэтага месца.

Але яна ж з'яўляецца менавіта ў сінагозе. Значыцца, яна не была сіратой. Значыцца, у яе былі бацькі.

6.

Аба — маё першае слова на іўрыце. Першае слова, якое я навучылася чытаць і вымаўляць. *Аба* — значыць «тата». «Тата» — гэта маё першае слова. Першае слова, якое я навучалася ўсвядомлена вымаўляць, калі была дзіцём.

Першая малітва, якой бацька навучае сваіх дзяцей, — гэта «*Шма*». І гэта таксама апошняе, што прамаўляе той, хто памірае. Яшчэ адзін цыкл, што ахоплівае кожнае асобнае жыццё і пераадольвае межы аднаго жыцця. Бо сама «*Шма*» загадвае бацькам перадаць гэтую малітву сваім дзецям. Праўда, у некаторых перакладах ёсць адрозненне: недзе гутарка вядзецца пра дзяцей, а недзе толькі пра сыноў. Жанчыны і дзеці вызваляюцца ад чытання «*Шма*», хоць могуць прамаўляць яе пасваім жаданні.

Зноў думаю пра яе. Бо я ж дакладна ведаю, што яна спявае «*Шма*».

Калісьці прачытала, што ў XIX стагоддзі на Беларусі самая нізкая дзіцячая смяротнасць была ў яўрэйскіх сем'ях. Гэта таму, што дачка заўжды застаецца ў бацькоўскім доме, бо яўрэйскім дзяўчатам было забаронена з'язджаць, абіраць прафесію, ім увогуле было забаронена рабіць выбар. Дачка застаецца ў бацькоўскім доме, нават калі выходзіць замуж. Ейны муж пераязджае да ейных бацькоў. Але затое самая нізкая дзіцячая смяротнасць у яўрэйскіх сем'ях менавіта таму, што дачка застаецца са сваёй маці. Роды прымае маці, а не чужая жанчына. Такая забарона на выбар вызначае працяг жыццёвага цыкла. Але «*Шма*» навучае толькі бацька. Эмацыйная сувязь у бацькі і дачкі заўжды мацней, чым у бацькі і сына. Мацней настолькі, што бацька можа нават праклясці сваю дачку, калі яна аслушаецца і пойдзе супраць ягонаў волі, зрабіўшы ўласны выбар. Але ён заўжды даруе ёй напрыканцы.

Здаецца, я зашмат чытаю.

Я так баюся, што зусім перастану бачыць. Бо калі-небудзь я зусім перастану бачыць. Што мне тады застанецца? Я тады зусім не здолею чытаць. Але, мабыць, гэта добра. Толькі як я буду вывучаць іўрыт? Мне прыйдзецца як мае быць натрэніраваць памяць і слых. А калі я і слых страчу таксама? Што тады застанецца?

Згадала яшчэ адну кнігу. Яе напісаў адзін з тых, хто выжыў у Гарадзенскім гета.

«Адзінае, што насамрэч застаецца нам, — гэта тое, што мы ад усяго сэрца аддаём іншым. Калі ты каму-небудзь дапамагаш, калі ты аддаеш яму штосьці сваё, ніхто ўжо не здолее адабраць у цябе гэтага. Нават пасля смерці».

Як балюча.

7.

Мая першая думка, калі я бачу фатаграфіі з гета, — завесці вялікую сям'ю, усынавіць многа дзяцей. Напэўна, гэта дзіўна. Напэўна, гэта ненармальна. Бо мне страшна. А я думаю

пра сям'ю. Мне сорамна. А я думаю пра сям'ю. Думаю пра сваю няспраўджаную сям'ю і пра сваіх ненароджаных дзяцей. Бачу выявы людзей, якіх хутка не стане, і хачу сям'ю і дзяцей.

Падчас вайны ў Гародні было два гета, сінагога ўваходзіла ў гета No 1.

Спачатку яе выкарыстоўвалі як шпіталь — яго размясцілі на другім паверсе. А потым гэта месца стала апошнім пунктам перад экстэрмінацыяй. «Экстэрмінацыя» — вельмі хлуслівае слова. Яно зводзіць ад сутнасці. Да апошняга не называе злачынства сваім імем. Экстэрмінаваць — значыць знішчыць. І каб гэта было сінонімам слова «забіць». Гэта значыць пазбавіць канца. Жыццё і смерць безупынна абменьваюцца адно на адно, і ў гэтым — закон Сусвету, што робіць яго адначасова недасканалым і такім цудоўным. Але экстэрмінацыя знішчае гэты закон. Экстэрмінацыя прыводзіць Сусвет у татальны парадак. Пасля гэтага больш нічога не застаецца. Не застаецца нават ілюзій.

Вайну перажылі менш за 200 гарадзенскіх яўрэяў. Большасць потым з'ехалі ў Польшчу. А тыя, хто застаўся, і тыя, хто прыехаў сюды пасля вайны, ужо не здолелі запоўніць пустэчу.

Я заплюшчваю вочы. Яна ж не можа быць маім дзіцём?

Я так хацела вялікую сям'ю і многа дзяцей. Але засталася адна. Стала страчваць зрок. Я пазбавілася магчымасці спаць. Гэта адбылося ўсяго толькі два тыдні назад.

«У сінагозе няма галерэі. Там, за вокнамі? Не, там нічога няма, пуста. Проста калідоры, туалет, *міква*. Туды няма агульнага доступу, але там поўны рамонт, усё добра».

8.

Мне прыснілася, як яна кліча бацьку. Яна пыталася ў яго, кім стане ў будучым і што з ёй будзе, калі яна перастане бачыць. Але ён маўчаў. Ён нічога не адказваў ёй. Яго быццам бы не было побач. Што з ім здарылася? Чаму маўчаў? Няўжо было нельга нічога зрабіць? Яна прыкрывала вочы правай рукой і нараспеў пачынала «*Шма*». Зноў і зноў. Я чула ейны голас і так хацела спытаць яе, хто яна і чаму бачу яе. Але потым я прагнулася.

Сёння мне нарэшце растлумачылі, што балкон — гэта месца паміж вежамі на фасадзе сінагогі. Здаецца, хтосьці пачуў, як я размаўляю ўслых сама з сабой, і вырашыў дапамагчы ў маіх пошуках. Аказваецца, дурныя звычкі часам дапамагаюць. З гэтага балкона старэйшыны-мужчыны рабілі віншавальныя прамовы на святы. Але больш ніхто віншавальных прамоў не робіць, бо балкон аднойчы згарэў. А вось галерэя падчас таго пажару пашкоджана не была. Але вызначыць, дзе менавіта зараз яна знаходзіцца, цяжка. Пра яе мала хто памятае. Быццам бы я сапраўды няма. Быццам бы яе ніколі не было. Быццам бы сама ідэя пра галерэю захрасла недзе ў шчылінах старых сцен, усмакталася ў іх і ніяк не праявіцца ў новай прасторы сінагогі. А мабыць, гэта я проста ніяк не адшукаю дзверы, за якімі яна знаходзіцца?

Я так доўга знаходжуся тут, але быццам бы замкнёная ў адным моманце. Як быццам бы ўвесь час рыхтавалася да чагосьці, але ніяк не пачну. Усё, што раблю, — гэта бясконцае папярэджанне, з якога не магу вырвацца. Я ўжо ўнутры, але ніяк не магу патрапіць туды, дзе адкрываецца праўда. Быццам бы тапчуся на месцы, але не ў стане зазірнуць за межы, якія адкрываюцца майму зроку. Але ў гэтым ужо няма ніякага сэнсу. Бо хутка зусім перастану бачыць.

Што, калі я дагэтуль сяджу на тым чырвоным, як гранат, крэсле?

Спадзяюся, што сёння яна зноў прыйдзе да мяне ў сне і адкрые сваю таямніцу. Заплюшчваю вочы і бачу святло.

...*Ён праваруч ад мяне — я не пахіснуся.*

9.

«Калі я зусім перастану бачыць, я ўсё яшчэ буду здольная чуць.

Калі я зусім перастану чуць, я ўсё яшчэ буду здольная адчуваць.

Калі я зусім перастану адчуваць, я ўсё яшчэ буду здольная мысліць.

Калі я зусім перастану мысліць, я ўсё яшчэ буду.

Я ўсё яшчэ буду.

Я — буду.

Калі-небудзь я перастану быць. Што тады застанецца? Што застанецца, *аба?*»

10.

Слухай, Ізраіль: Гасподзь — Бог наш, Гасподзь адзін!

Любі Госпада, Бога твайго, усім сэрцам сваім, і ўсёй душою сваёй, і ўсёй сутнасцю сваёй, і будуць гэтыя словы, якія я зааведаў табе сёння, у сэрцы тваім, і паўтарай іх сынам сваім, і прамаўляй іх, сядзячы ў доме сваім, знаходзячыся ў дарозе, кладучыся і ўзнікаючыся; і павяжы іх як знак на руку сваю, і будуць яны знакамі над вачыма тваімі, і напішы іх на дзвярных вушаках дома свайго і на браме сваёй...

Гародня-Мінск, 2021

Ксенія Шталенкова
[*xenia.shtalenkova@gmail.com*](mailto:xenia.shtalenkova@gmail.com)
+375296161201 (Telegram, Viber)